

Postavení věřitele a dlužníka při *actio iudicati*. Protivníci nebo spojenci?

Petr Dostalík *

Úvod

Římské právo procesní není v poslední době střediskem zájmu české právní romanistiky a v podstatě vlastně ani romanistiky světové. Stále platí myšlenka, vyslovená Ernstem Triandafillem právě před sto lety, že historický vývoj vynucování práva (*exécution*) je předmětem, kterému se romanisté se velmi málo věnují.¹ Poslední česky psaná monografická díla vyšla ještě v meziválečné době z per vynikajících znalců římského práva Leopolda Heyrovského a Jana Vážného.² Přesto nebyla dodnes vyvrácena Heyrovského teze,³ že římské právo je systémem žalob,⁴ a tedy správné porozumění procesní stránce věci je nezbytným předpokladem pro správnou interpretaci názorů římských právníků, obsažených v pramenech římského práva. Pro římské právo je typický tzv. kontraktivní nominalismus,⁵ kdy pro kaž-

dý vztah nebo ochranu konkrétního právního institutu slouží konkrétní žaloba (jiná žaloba přísluší pro ochranu vlastníka, vymáhání nároku kupujícího z kupní smlouvy a jiné jsou zase například žaloby z deliktu).⁶ Tato skutečnost má za následek existenci značného množství žalob. Mezi nimi však podle našeho názoru má zásadní postavení *legis actio per manus iniectionem*⁷ a její mladší nástupkyně ve formulovém procesu *actio iudicati*,⁸ tedy žaloba z rozsudku, kterou vítězný žalobce vymáhá plnění na neúspěšném žalovaném. Exekuční právo je zajímavé i ze dvou dalších skutečností: z historického hlediska prochází dlouhým postupným vývojem, který sahá od vykonání osobní pomsty („la vengeance privée“) až k provedení soudního rozhodnutí představiteli státní, veřejné moci („l'exécution des jugements par les agents de la force publique“).⁹ Římské exekuční právo přechází na této dlouhé cestě od ideje osobní pomsty věřitele na dlužníka k ideji uspokojení jeho závazku majetkem dlužníka. Exekuce postupně ztrácí svůj poenální, trestní charakter a nabývá charakter *reipersekutorní*. Druhou, neméně zajímavou okolností je skutečnost, že díky charakteru římského civilního procesu nebyli věřitel a dlužník nesmiřitelnými protivníky. Cílem tohoto příspěvku je ukázat, že i v exekučním procesním právu římském platilo, že procesní stra-

skie. *U podstaw praw prywatnych*, Warszawa: WPN, 2009, str. 275.

⁶ O žalobách z deliktu viz VÁŽNÝ, Jan. *Actiones poenales. Pojem a struktura soukromých žalob trestních ve vývoji práva římského a hlavní problémy romanistické, sem se vztahující*. Bratislava: Nakladatelství University Komenského v Bratislavě, 1923.

⁷ KASER, Max; HACKL, Karl. *Das Römische Zivilprozess – Recht*. München: C.H. Beck, 1996, str. 131–148.

⁸ SOMMER, Otakar. *Texty ke studiu soukromého práva římského*. Praha: Melantrich, 1932, str. 188.

⁹ TRIANDAFIL, Ernest. *Histoire*, str. 5.

* JUDr. Petr Dostalík, Ph.D., Katedra teorie práva a právních dějin UPOL, Olomouc, Katedra právních dějin FPR ZČU.

¹ TRIANDAFIL, Ernest. *Histoire des voies d'exécution en droit romaine*. Paris: Arthur Rousseau, 1914, str. 5.

² HEYROVSKÝ, Leopold. *Římský civilní proces*. Vydáno z pozůstalosti (ed. O. Sommer). Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1925. VÁŽNÝ, Jan. *Římský proces civilní*. Praha: Melantrich, 1935. Další relevantní zahraniční literaturu viz SCHULTZ, Fritz. *Classical Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1955.

³ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha 1909.

⁴ Tuto tezi potvrzuje i samotný název civilního procesního práva, který Římané označovali jako *ius quod ad actiones pertinet*. Viz LITEWSKI, Witold. *Rzymskie prawo prywatne*, 5. upravené a doplněné vydání. Warszawa: WPN, 2003, str. 365.

⁵ Tento termín přebírám z DAJCZAK, Wojciech, GAIRO, Tomasz a LONGSCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek. *Prawo rzym-*

ny byly spíše partnery, kdy cílem dlužníka bylo co nejvíce se vyhnout velmi nepřijemným, život ohrožujícím následkům osobní exekuce tím, že nabídne věřiteli spolupráci za účelem ekonomického uspokojení jeho pohledávky. A výsledkem této nabídky je dosažení kompromisu a uspokojení jak zájmu věřitele, tak dlužníka.

Význam exekučního práva pro naši dobu

Výkon rozsudku je základním institutem pro každý právní řád. Kdyby nebyla možnost vynutit chování, pak by všeobecná závaznost norem byla pouhým prázdným pojmem. Stát tedy musí mocensky, a to často i použitím hrubého násilí, pomoci k prosazení toho, co sám prohlásil za právo. Musí tedy chránit zájmy věřitele. Zároveň však zabraňovat svémoci a užití násilí. Historická zkušenost učí všechny národy, že ponechání prosazení zájmu jednotlivců v rukou jich samotných vede k působení vzniku značných hospodářských i politických škod. Historie římského soudního řízení je dějinami omezování svémoci.¹⁰ Kdysi v počátku vedlo porušení práva k svémocnému aktu pomsty poškozeného za učiněné příkoří. Dokladem této skutečnosti je existence odvety (*talio*) jako sankce za některé delikty podle Zákona XII desek.¹¹ Proto se v římském procesním právu vždycky odsuzovalo na peníze.¹² Tyto peníze byly původně vykopením se ze msty. Po nesplnění povinnosti se objevuje zase původní podoba ručení. Ovšem k personální exekuci vede v archaickém právu *legis actio per manus iniectioem*. Tato legisakce si uchovala svůj původní, svémocný ráz. J. Vážný se domnívá, že myšlenkou legisakce je pokoření občana, který negoval právní řád a myšlenka na zahlazení msty věřitele.¹³ Původní význam exekučního práva tedy je ponechat volný průchod pomstě na občanovi, který se zřekl právní ochrany tím, že nevyužil možnost vykoupit se z této msty zaplacením částky, která mu byla rozsudkem uložena. Až umožnění prodeje majetku znamená příklon k zadostiučinění pro nesplněný závazek. Pro ponechání průchodu takové pomstě bylo nezbytné jistě stanovit, co je po právu. Proto je potřeba se nejdříve zabývat rozsudkem.

¹⁰ Původně totiž „*pater familias* jako římský občan prosazoval svoje panství nad osobami a věcmi, patřícími do *familie* ... svémocně“ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského* I. díl. Praha: Wolters Kluwers, a.s. 2011, str. 33.

¹¹ Tamtéž.

¹² Jedná se o tzv. zásadu *pekuniární kondemnace*.

¹³ VÁŽNÝ, Jan. *Římské právo obligační* II. díl, Brno, 1946.

Rozsudek – základní stavební kámen pro exekuci

Rozsudek je pravidelný způsob zakončení sporného řízení mezi stranami. Má účinky jak hmotně právní, tak procesně právní. V římském právu klasickém je rozsudek pouze logickým domyšlením litiskontestace, která je zcela zásadním předělem v soudním řízení. Litiskontestace a rozsudek tvoří spolu jeden celek. Rozsudek je právní skutečností, která působí právní účinky mezi stranami. Rozlišujeme formální a materiální stránku právní moci rozsudku. Formální stránka je spojena s jeho definitivností. Rozsudek je definitivním tehdy, jestliže nemůže být změněn rozsudkem vyšší instance, pokud jsou vyčerpány všechny řádné i mimořádné opravné prostředky.¹⁴ Na rozdíl od našeho dnešního práva nelze římský rozsudek napadnout pro nesprávnost – tedy pro hmotněprávní nebo procesní pochybení, ke kterému došlo v průběhu soudního řízení, ale pouze pro zmatečnost – soudní strana neměla tzv. procesní způsobilost nebo nebyla vyslyšena.

Rozsudek má dvojí funkci. Negativní a pozitivní. Negativní funkci rozsudku je možno nejlépe vystihnout zásadou *Ne bis in eadem re sit actio*, tedy nemůže být dána žaloba dvakrát v téže věci. Tento vylučující účinek má ovšem již litiskontestace. Nová žaloba nemůže být přivedena k životu prostě proto, že poměr, ze kterého byla podávána žaloba (žaloba z koupě, žaloba z prodeje, žaloba z příkazní smlouvy), prostě zanikl okamžikem právního účinku litiskontestace (mluvíme proto o tzv. konsumpčním účinku) a nemůže již z něj vzniknout nová žaloba (*actio nata*). Je možné souhlasit s J. Cvetlerem, že právní moc rozsudku je založena na reflexním účinku litiskontestace. Pozitivní mocí rozsudku rozumíme „zásah rozsudku do hmotného práva“.¹⁵ Zde již nejsme omezeni na žaloby, neptáme se, jakou žalobu je možno použít, ale jaký je pozitivní obsah rozsudku. Jestliže dává praetor v intenci formule *quanti ea res erit*, kolik bude hodnota oné věci – pod pojmem *res* je tu třeba rozumět právo. Důležitá je otázka pozitivního obsahu rozsudku. Jestliže A zvítězí ve sporu s B, jehož předmětem je vlastnické právo k věci a B věc vydá a následně zažaluje A vlastnickou žalobou, nejedná se znovu o projednání téže žaloby, a to proto, že nyní podává vlastnickou žalobu B, o které ještě nebylo rozhodnuto. Tvrzení žalobce B neodporuje negativní stránce rozsudku, ale odporuje jeho obsahu a římsští právníci proto i v takovém případě připouštěli *exceptio rei iudicatae*.

Právní moci nabývá pouze výrok, nikoliv rozhodovací důvody. I v těchto úvahách může soudce řešit

¹⁴ O formální právní moci rozsudku viz SOMMER, Otakar. *Učebnice*, str. 59.

¹⁵ CVETLER, Jiří. *Rukojeť k přednáškám o soukromém právu římském*. Praha: Československý kompas, 1946, str. 24.

předběžné otázky – a tyto otázky se mají za vyřešené i pro následující spory. Rozsudek staví na jisto právní nárok žalovaného,¹⁶ pokud požaduje uspokojení z tohoto nároku, nemusí se opírat o právní důvod jeho vzniku, ale může prostě žalovat z rozsudku. V pramenech se uvádí, že odsuzujícím rozsudkem se žalovaný znovu vazuje k tomu, k čemu byl odsouzen, že mezi žalobcem a žalovaným vzniká obligace, jejíž kauzou je rozsudek.

Dig. 15.1.3.11

Ulpianus 29 ad ed.

Idem scribit iudicati quoque patrem de peculio actione teneri, quod et Marcellus putat, etiam eius actionis nomine, ex qua non potuit pater de peculio actionem pati: nam sicut in stipulatione contrahitur cum filio, ita iudicio contrahi: proinde non originem iudicii spectandam, sed ipsam iudicati velut obligationem. quare et si quasi defensor condemnatus sit, idem putat.

Tentýž píše, že *pater familias* bude žalován *actione iudicati* na částku, která odpovídá výši *pekulia*, a s čímž souhlasí Marcellus, a to i v těch případech, kde by nebylo možno žalovat otce z *pekulia*. Protože jako byla *stipulace* sjednána se synem, tak v případě soudního řízení vzniká obligace. Proto není třeba se ptát po původu soudního řízení, ale samotným rozsudkem je založena tato obligace. A proto souhlasí i tam, i kdyby syn hájil někoho jiného, bude rozsudek vydán proti otci.

L. Heyrovský uvádí, že pro vymození splnění tohoto právního poměru z rozsudku musí podle římských představ sloužit žaloba,¹⁷ protože žaloba splývá s pojmem dnešního subjektivního práva (*Anspruch*). Pro starší (archaické právo) hrála tuto úlohu *legisactio per manus iniectioem*,¹⁸ pro právo klasické (v době procesu s písemnými formullemi) *actio iudicati*.

Kromě rozsudku, který byl vyneseno na základě jedné z těchto dvou žalob (*legisactio per manus iniectioem*¹⁹ nebo *actio iudicati*), mohlo být exekucním titulem také *confessio in iure a iusiurandum in iure*.²⁰ *Confessio in iure* je formální prohlášení dlužníka, které je učiněno ve stadiu *in iure*, podle kterého dlužník dluží částku, která je předmětem žaloby, věřiteli. Toto prohlášení mělo za následek podle Zákona XII desek, že se mohlo přímo přikročit k osobní exekuci, v pozdějším právu pak se tento přístup k exekuci stal pouze zprostředkovaným (nepřímým), protože se muselo dojít k exekuci pomocí další žaloby, a sice *legisactio per iu-*

dicis postulationem. Tento názor však nemá přímou oporu v pramenech a je předmětem diskuze v právní romanistice.²¹

Průběh exekučního řízení po vydání rozsudku

Dlužníkovi byla ponechána lhůta 30 dnů k zaplacení. Po uplynutí této lhůty byl vyzván věřitelem, jak máme dochováno z Gaiovy zprávy: Gaius IV.21: „Protože jsi z rozsudku povinen zaplatit mi 10.000 sesterciů, proto já, pro 10.000 sesterciů, vkládám na tebe ruku. A uchopil dlužníka, za některou část jeho těla.“²² Gaius zdůrazňuje, že dlužník již nemůže v této fázi řízení ze sebe tuto ruku setřást (*manum depellere*), že místo něj se může proti rozsudku bránit jen jeho zástupce (*vindex*) – viz dále.

V exekuci slouží toto vložení ruky na dlužníka nejprve jako symbolické mocenské uchopení, jako symbolický začátek personální exekuce proti dlužníkovi. Potom byly použity tvrdé exekuční prostředky. Tyto jsou nám částečně dochovány v doslovném znění Zákona XII desek. Po tomto zahájení sporu se stal dlužník objektem a nemohl se již bránit sám. Musel se za něj zaručit *vindex* – procesní zástupce, který buď zaplatil, nebo vedl spor proti rozsudku, kterým byl dlužník odsouzen k plnění. Pokud *vindex* spor prohrál, musel zaplatit dvojnásobnou částku. Pokud se nikdo jako *vindex* nepřihlásil, mohl si věřitel dlužníka odvézt domů. Tam jej držel 60 dnů v okovech, jejich váhu určil Zákon XII desek. Pokud se do té doby nikdo za něj nezaručil, mohl jej odvést na trh, kde musel třikrát vyvolat procesní zástupce. Pokud se ani potom nikdo nezaručil, mohl věřitel dlužníka usmrtit nebo prodat do otroctví. Tato krutá ustanovení práv dlužníka působí mocným dojmem v úsečné řeči zákona na nás, vzdálené diváky. Jaký musely mít účinek na zúčastněné, na dlužníka a věřitele. Je možno uvést citát z pozdější, doby, podle kterého mohli věřitelé zajít ještě dále: Mohli by dlužníka nakrájet na kusy a není žádný zločin, když jednotlivý věřitel odsekne kus masa z dlužníkovy těla, jestliže to není právě taková část, která by odpovídala jeho podílu na dlužníkově těle.²³ Hodně se o této zprávě psalo, v nové i ve starší době. Jistě, nemáme žádné zprávy o takovém způsobu exekuce, ale usmrcení dlužníka a právo Shylocka, tak jak nám jej sugestivně popisuje W. Shakespeare,²⁴ se velmi dobře hodí do starší doby, kde straš-

¹⁶ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny...*, str. 286.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ O *legisactio per manus iniectioem* viz LITEWSKI, Witold. *Rzymski proces cywilny*. Warszawa, Krakow: PWN 1988, str. 29–31.

¹⁹ O charakteru této žaloby výstižně viz CUQ, Edouard. *Les Institutions juridiques des Romains*, 1ère Tome. L'Ancien Droit. Paris: Librairie Plon 1895, str. 407.

²⁰ LITEWSKI, Witold. *Rzymski proces*, str. 64–65.

²¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Římský civilní proces*, str. 271.

²² Český překlad citován podle Gaius, *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, (přel. J. Kincl).

²³ WENGER, Leopold. *Institutionen des Zivilprozessrechts*. Munchen: Max Hueber, 1925, str. 215.

²⁴ SHAKESPEARE, William. *Kupec benátský* (přel. A. Hilský), Praha: Academia 2007.

livý (nerozumný) pud po odvetě nenechá prosadit se žádné jiné myšlenky, než upotřebit tělo dlužníka jako objekt ručení. J. Vážný se domnívá, že ustanovení Zákona XII de sek *partis secanto* je možno vykládat tak, že tělo dlužníkovu má sloužit k uspokojení věřitele.²⁵

Jisté zmírnění přinesl *lex Poetelia*, dlužník si může svůj dluh odpracovat ve faktické vazbě. Později byl dlužník prodáván, což je označováno jako prodej do ciziny (*venditio trans Tiberim*), podle demokraticky-republikánsky znějící myšlenky, že občan nemůže být v místě své otčiny otrokem

Zákon XII de sek naznačuje, že stejný osud mohl potkat dlužníka ze zákonem určených pohledávek, které samy byly exekučním titulem. Propadal tedy takový dlužník věřiteli bez rozsudku, již samotným nezaplacením pohledávky. Jsou to:

1. dlužil-li hlavní dlužník ručiteli (*lex Publilia*)
2. vrácení lichvářských úroků (*lex Marcia*)
3. vrácení odkazu, který byl v rozporu se zákonným zákazem vyšší než 1000 assů (*lex Furia testamentaria*).

V těchto případech se mohl dlužník bránit proti rozsudku sám, nebylo třeba rukojmího (*manu se depellere potest*).

K tomu přistupují nyní i ostatní případy, ve kterých jsou jednotlivé privilegované pohledávky považovány za exekuční tituly, a zachází se s nimi tak, jako by již věřitel obdržel vítězný rozsudek: Gaius IV: 22: „Po vzoru žaloby z rozsudku zavedly později některé zákony legisakci *per manus iniectioem* také z jiných důvodů, proti dalším osobám. Například Publiliův zákon proti tomu, za koho by rukojmí zaplatil dluh a on by ve lhůtě nejbližších šesti měsících nevrátil rukojmím peníze, které byly za něho zaplacený. Anebo Furiův zákon o sponsi proti tomu, kdo by na rukojmím vymohl více, než jeho virilní podíl.²⁶ V těchto případech se mluví o *manus iniectio pro iudicato*.

V ostatních případech byly privilegované pohledávky vybaveny horší exekuční silou. Sice mohl věřitel také bez soudního řízení hned začít s *manus iniectio*, ale dlužník nepotřeboval procesního ručitele, ale mohl sám setřást ze sebe ruku věřitele (*manus depellere*) a zahájit spor o pravost tvrzení věřitele (*per se agere*). Není jisté, že by v případě prohry ve sporu musel být odsouzen na dvojnásobné plnění, ba dokonce to není ani pravděpodobné. Tento typ se nazývá *manus iniectio pura*. Příjeťm *lex Vallia* byla konečně tato *manus iniectio pura* připuštěna bez procesního ručitele ve všech případech, kde byla celkově přípustná *legis actio per manus iniectioem*, s předepsanou výjimkou řízení proti odsouzenému, a tomu, za koho ručitel zaplatil jeho dluh

(*pro quo depensus est*).²⁷ To platilo, dokud se užívalo legisakcí.

Tedy můžeme shrnout, že *legisactio per manus iniectioem* v předklasickém právu je

- a) exekučním prostředkem proti odsouzenému a tomu, kdo složil soudní přísahu
- b) v ostatních případech zvláštním exekučním procesem, a sice:
  - a. *legis actio per manus iniectioem pro iudicato* (s předepsaným procesním ručitelem), nakonec pouze pro *actio depensi* (tedy žaloba proti tomu, kdo nezaplatil ručitele)
  - b. *legisactio pura* v ostatních případech

*Legis actio per pignoris capionem*²⁸

Římští právníci nepovažovali toto řízení za legisakci, protože se neprováděli před magistrátem a nemusel jí být přítomen dlužník. U určitých pohledávek mohl věřitel o své vůli zajmout věci dlužníka.²⁹ Pokud bylo věřitelů více, ustanovuje Zákon XII de sek, aby byl dlužník rozsekán na kusy. Sommer se však domnívá, že má být mezi věřitele rozdělen jeho majetek.³⁰

Wenger³¹ k tomu uvádí, že v jednotlivých případech mohl věřitel provést mimosoudní svémocné zabavení věcí, náležejících jeho dlužníkovu. Že tento proces byl sice veden ústními formullemi, ale mimo *ius peragebatur*, byla již Římány popírána právní konstrukce tohoto braní do zástavy a jednotliví právníci jí odpírají charakter legisakce. Zatímco se u *legis actio per manus iniectioem* jedná – alespoň v prvé linii – o personální exekuci, zde se jedná od počátku o pouze majetkovou exekuci. Pohledávky, u kterých byla tato *legisactio per pignoris capionem* přípustná, patří z části do daňové správy, zčásti do sakrálního práva. Jako příklad uvádí Gaius toho, kdo koupil obětní dobytče a nezaplatil tržovou cenu.³²

Změny ve formulovém řízení

Formulové řízení přenáší se v exekučním stadiu opět před magistrátem, který projedná se stranami žalobu *actio iudicati*. Pokud dlužník nenamítá nulitu nebo neplatnost rozsudku, nebo skutečnost, že splnil, potom po litiskontestaci následuje personální exekuce. Pokud

²⁵ VÁŽNÝ, Jan. Římský proces..., str. 95.

²⁶ Gaius IV., 27.

²⁷ Gaius 4.25

²⁸ LITEWSKI, Witold. *Rzymiski proces...*, str. 31.

²⁹ Gaius 4.27 – 29.

³⁰ SOMMER, O. Učebnice...,

³¹ WENGER, Leopold. *Institutionen...*

³² Gaius 4. 28.

namítá a prosoudí, bude odsouzen na dvojnásobek, pokud namítá například započtení nebo *beneficium competentiae*, bude potvrzena původní částka. Kromě exekuce personální zavádí jako výhodu pro dlužníka praetor exekuci majetkovou – dlužník se zproští povinnosti zemřít nebo jít do otroctví tím, že vydá věřiteli celý svůj majetek – namísto osoby fyzické nastupuje podle Sommera osoba majetková. Majetek se zabaví a následně prodá, a dlužník je stížen *infamií*.

Wenger³³ k tomu uvádí:

To, co je u obvyklého sporného řízení výjimečným ukončením bez následného přikročení k litiskontestaci, to je zde pravidlem. A naopak: zatímco normální právní spor vrcholí litiskontestací a je vyřešen soudcem rozsudkem, přichází na základě *actio iudicati* pouze výjimečně k procesu a rozsudku, poté totiž, když dlužník popírá věřitelem tvrzený, soudem prohlášený dluh. A to může být tehdy, když dlužník popírá existenci soudem uznaného dluhu, protože není splněn jeden z jeho předpokladů (platnost rozsudku nebo řádný způsob jeho vydání), tedy

- a. buď dlužník tvrdí, že žádný rozsudek není, že byl zfalšován žalobcem, nebo že je z jiného důvodu nicotný – stížnost na nicotnost pomocí obrany proti *actio iudicati*³⁴
- b. nebo když dlužník tvrdí, že rozsudek byl mezitím již splněn. V obou případech se jedná o tzv. *infitarii crescit in duplum* a hrozí nebezpečí litiskrescence při vydání nového rozsudku. Dlužník bude v takovém případě odsouzen na dvojnásobek.

Pro *actio iudicati*³⁵ dále platí, že musí být žalobou zděditelnou, a to i tehdy, jestliže nebyl zděditelný nárok, o který se rozsudek opírá. Po sepsání formule však následuje řízení apud iudicem, tedy před soudcem, pouze tehdy, jestliže dlužník namítá, že rozsudek je neplatný, nebo může uvést nějakou jinou obranu, např. námitku započtení. Pokud nebude rozsudek úspěšný,

³³ WENGER, Leopold. Institutionen..., str. 216.

³⁴ Dig. 17.1.29.5.

Ulpianus 7 disp.

In omnibus autem visionibus, quae praepositae sunt, ubi creditor vel non numeratam pecuniam accipit vel numeratam iterum accepit, repetitio contra eum competit, nisi ex condemnatione fuerit ei pecunia soluta: tunc enim propter auctoritatem rei iudicatae repetitio quidem cessat, ipse autem stellionatus crimine propter suam calliditatem plectetur.

Však ve všech studovaných případech, tam kde věřitel přijal neodpočítané peníze nebo již jednou odpočítané znovu přijal, přísluší proti němu žaloba na vydání těchto peněz, pouze ovšem tehdy, jestliže nebyly peníze plněny z rozsudku. V takovém případě není možno tuto žalobu použít, a to kvůli vážnosti rozsouzené věci, avšak samotná pleticha bude trestána pro svou úskočnost.

³⁵ WENGER, Leopold. *Actio iudicati. Eine Rechtshistorische Studie*. Graz: Leuschner und Lubensky. Universitäts-Buchhandlung, 1901.

bude dlužník odsouzen na dvojnásobek dlužné částky. *Actio iudicati* se promlčuje po 30 letech. Pokud dlužník nemá, co by namítnul, následuje po *actio iudicati* i po *legiactio per manus iniectioem* osobní exekuce. Dlužník obvykle (v praxi) nenamítal nic, protože pro případ, že by prosoudil *actio iudicati*, tak se částka, na kterou byla vedena exekuce, zvyšovala na dvojnásobek (*infitando crescit in duplum*).³⁶

Dlužník může také v jednotlivých jiných případech usilovat na základě *actio iudicati* v soudním řízení o vynesení nového rozsudku, ne proto, že by popíral rozsudek, ale že se chce bránit proti neomezenému ručení, například u exekuční instance uplatnit *beneficium competentiae*. Nebo protože například chce pomocí *exceptio doli* přivést k účinnosti ústně dohodnuté započtení. Projítí soudním procesem pro něj neznamena odsouzení na dvojnásobek, ale riskuje pouze odsouzení na *simplum*, jestliže není spokojen s výsledkem, bude odsouzen na modifikované *simplum*.

Co je předmětem exekuce

Jako objekty exekuce přicházejí do úvahy osoba dlužníka a jeho majetek. V Zákoně XII desek vystupuje v popředí jako objekt exekuce zásadně osoba dlužníka. Jeho majetek je zmíněn pouze příležitostně, kdo *si volet suo vivito* (Tab. III. 4), o tom se předpokládá, že ještě něco má, a že s tím může disponovat. Je možno si klást otázku, jak dlouho. Tedy zda pouze 60 dní po *addictio* (Tab. III. 5), nebo také ještě později, tak dlouho, než bude vydán věřiteli, a přestane tedy být subjektem práva. Mladší právo považuje také osobu, která se nazývá *addictus*, tedy ten, kdo si v Římě odpracovává svůj dluh, za oprávněného poskytnout svůj majetek jako zástavu nebo s ním sám nějak disponovat za účelem zaplacení dluhu. Má tedy stejné postavení jako ten, kdo, který sám sebe poskytl do zástavy jako *nexus*. V této souvislosti je nutné zvážit dva psychologické momenty.

Zaprvé, za starých časů, dokud se užívala exekuce v původní, archaické formě, mohl dlužník sice ztratit život nebo svobodu a domov, byla mu však ponechána možnost zastavit do doby 60 dní svůj majetek, aby se osvobodil: takže ve výsledku došlo při personální exekuci pouze k ztrátě majetku. Jinak tomu bylo, jakmile byly odstraněny nejsilnější následky *manus iniectio* (prodej do otroctví, zabití). Bylo by pochopitelné, když někdo, aby zachránil svůj dům pro sebe a své blízké, přislíbil v rámci *manus iniectio*, že vlastní rukou odpracuje dluh – to předpokládá, že bylo možné rozlišení majetkové a osobní exekuce. Přece znamenala tato *manus iniectio* pouze víceméně pomíjející jakoby-otroctví, obzvláště když již nehrozil nebezpečný konečný osud. Že osobní exekuce byla používána především, a to bylo

³⁶ Tamtéž, str. 64.

hlavní pole jejího použití, proti chudým lidem, kteří neměli žádný majetek, proto můžeme rozumět jejímu dlouhému trvání i v době formulového procesu.

V době panství *legisactio per manus iniectioem* neexistoval žádný prostředek, který by umožňoval uchopit přímo majetek a uchránit osobu dlužníka. Při *legisactio per manus iniectioem* je hlavní jednající osobou věřitel. Magistrát dává pouze státní povolení k právnímu působení věřitele na dlužníka, o kterém hovoří *addictio*. Věřitel ale chce dosáhnout na osobu dlužníka, buď toho, který žádný majetek nemá nebo který by se jej chtěl zbavit.

Psané formule znamenaly výrazné posílení moci magistráta. Měl nyní mnohem lepší prostředky k tomu, aby byl rozsudek vykonán, tedy aby byla dána *actio iudicati*. A mohl poskytnout jak osobní, tak i majetkovou exekuci. U té personální již nešlo o pouhé vydání *addictio*, nýbrž o příkaz k odvedení dlužníka (*duci iubere*), což bylo nezbytné také pro majetkovou exekuci, protože to bylo nutné pro uvedení do držby majetku dlužníka, pokud dlužník takový majetek měl. Pokud takový majetek neměl nebo jestliže byla pro věřitele osobní exekuce jedinou možností, jak uspokojit svou pohledávku, což není zase tak nepravděpodobné, pokud to byla jediná možnost jak přimět dlužníka k vydání nějakého majetku, musela osobní exekuce předejít exekuci majetkovou. Avšak je jisté, že je možná pouhá exekuce na majetek, aniž by byla zasažena osoba dlužníka. Pravidlem byla kombinace obou způsobů, což platilo jak v helenistickém provinčním právu, a také v právu zachyceném na papyrech,³⁷ kde tedy existuje jak exekuce na majetek, tak exekuce na osobu dlužníka.

Exekuce výhradně na majetek

Exekuce výhradně na majetek se zcela zakládá na prétorském právu, je známá jako mladší institut, na rozdíl od personální exekuce, která má svůj původ již v Zákoně XII desek. Byla vytvořena asi v polovině prvního století po Kristu. Není také zde všechno zcela jisté a existuje bohatá literatura k jednotlivým otázkám. Majetková exekuce musela nastoupit tehdy, když selhala osobní exekuce, a to proto, že nebyla dosažitelná osoba dlužníka. Nejprve nebylo možno zvolit (pro exekuci) pro nás zcela obvyklou formu majetkové exekuce uchopením do zástavy jednotlivých kusů majetku dlužníka, jejichž prodejem by se věřitel uspokojil, a to přesto, že tato forma byla známa jako zvláštní případ *legis actio per pignoris capionem*. Myšlenka, že je možno uskutečnit exekuci takovým způsobem, aby si věřitel dopomohl ke svému právu, ale osoba dlužníka nedošla škody, spočívá v tom, že věřitel se dobrovolně vzdá

svého práva na pomstu na dlužníkovi ve formě osobní exekuce, a to pro všechny obtíže, které ji obvykle provázejí a spokojí se s jiným přiměřeným potrestáním ekonomického charakteru. Již nebylo zapotřebí poutat dlužníka a ničit jeho osobní existenci, a tím méně pak jeho celý osobní majetek. Proti tomu, kdo zmařil řádné řízení, byly používány mimořádné prétorské prostředky. Víme již, že ten, kdo nebránil svou věc ve sporném řízení, mohla mu být tato věc odejmuta a dána do držby žalobci (věřiteli). Ale zde se jednalo především o to, jak z majetku, který byl získán do držby, plynule učinit hotové peníze, aby mohl být věřitel uspokojen. Tak, jako se to stalo nejprve v zástavním právu, když přistoupilo k právu detence³⁸ zástavního věřitele také právo věc prodat, tak se stala majetková exekuce pro věřitele výhodnou i v exekučním právu, protože se mohl uspokojit prodejem dlužníkovy majetku. Jedním ze specifík římského exekučního práva je zmocnění se celého majetku dlužníka. Neboť když se jedná o případ uvedení do držby, u které následuje pouze uvedení do držby jednotlivých předmětů majetku, jako je třeba ohrožený pozemek u *cautio damni infecti*,³⁹ jedná se v řízení proti tomu, kdo nebrání svou věc, přece jen o něco ostřeji. Také *actio iudicati* je řízením, které se může odehrát pouze díky spolupráci toho, kdo byl odsouzen (*indefensus*). *Indefensus* může být proti zahájení celého řízení nebo to může prohlásit v již započatém řízení, může od počátku řízení zmařit nebo může sabotovat nejprve *actio iudicati*. V prvním případě, kdy se ještě nemůže vědět, zda žalovaný nebude při vydání rozsudku zadržán (zachován) při právu, má uvedení do držby prétozem (*missio in possessionem*) pouze koerciční charakter. Ve druhém případě slouží sice exekuci, zůstává ale do té míry koercičním prostředkem proti zámožnému, ale přesto tvrdšímu dlužníkovi, kterému se tím způsobí něco ošklivějšího než očekávané plnění rozsudku. Nesmí být přehlíženo, že ve skutečnosti nebyl často každý *indefensus* a silné následky exekuce celého majetku přinášela povinnost odevzdat celý majetek.

Prétorský edikt nevypracoval jednotný pojem pro jednání vedoucí k *missio in possessionem*, ale operuje s jednotlivými kazuistikami, což vzhledem k jeho charakteru nepřekvapí. Tak se použije *missio in bona* s následným prodejem majetku toho, kdo prosoudil při na základě žaloby *actio certae creditae pecuniae*. A také proti těm, kteří s podvodným úmyslem skrývali a kteří pro nepřítomnost nehájili svůj spor. Dále hrozí prodej dědictví těm, kteří se nestali dědici. Tyto případy, které všechny vedou ke stejnému řízení, nesouvisí všechny s exekučním právem. Zde v podstatě exekuce spočívá v uvedení do držby a v následném prodeji.

³⁸ Jež byla ovšem chráněna jako držba, hovoříme v těchto případech o tzv. odvozené držbě.

³⁹ Podrobnosti viz ŽIDLICKÁ, Michaela. *Kauce při hrozící škodě v římském právu: cautio damni infecti*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 119 str.

³⁷ TAUBENSCHLAG, Rafael. *Law of Graeco Roman Egypt in the Light of Papyri*. Warszawa: WPN, 1955, str. 524–537.

Pravděpodobně mohl každý věřitel zažádat místo osobní exekuce o exekuci majetkovou.

Cessio bonorum

Lex Iulia de bonis cedendis (před rokem 17 př. Kr.) reaguje na velmi nepříjemné postavení dlužníka a poskytuje mu možnost vyhnout se *infamii*, pokud dobrovolně odevzdá svůj majetek věřitelům. Tento úkon musí být schválen magistrátem, nejprve městským přetorem a později místodržícím v provincii. Z hlediska právní konstrukce se jedná o cessi, kterou se převádí majetek z dlužníka na věřitele. Pohledávky, které byly přihlášeny, ale nebyly úplně uspokojeny postoupením majetku, trvají nadále, a dlužníkovi je dána lhůta k jejich zaplacení. Osvobodila dlužníka z osobní exekuce, zachovala mu občanskou čest, která by byla jinak ztracena při majetkové exekuci, a to následkem *missio in bona* a proskripce, dala mu dočasnou, nijak neomezenou lhůtu pro zařízení nové domácnosti, a to proto, aby mohl znovu začít splácet své staré dluhy, a opatřila mu *beneficium competentiae*. Protože je *cessio bonorum* úkon, kterým se prospívá dlužníkovi, nebyl poskytován těm, kteří se dostali do neštěstí z lehkomyšlnosti nebo z hlouposti. Jestliže už byla jednou zahájena *missio in possessionem*, nemohl již dlužník požádat o cessi. Aby se však cessi pouze nehrozilo, bylo možné ji použít také již při zahájené personální exekuci, a bylo možno se tak osvobodit z dluhu.

Průběh majetkové exekuce

Majetek dlužníka byl dán do držby věřitele, který získal právo dohledu nad tímto majetkem. Po 30 dnech (u prodeje dědictví po 15 dnech) byl dlužník prohlášen za bezectného (*infamis*). Pokud bylo během této doby potřeba provést nějaký úkon, podat žalobu, požádat praetora o *restitutio in integrum*, bylo potřeba ustavit správce – *curator bonorum*. To zřejmě proto, že majetek nenáleží již ani dlužníkovi, a nepřipadá doposud věřiteli. Pak svolání věřitelé zvolí ze svého středu osobu za účelem prodeje majetku (*magister bonorum*). Ten může v případě potřeby prodat jednotlivé věci hned, celý majetek pak *en bloc* hned tomu, kdo nabídne nejvíc. Neoceňuje se však hodnota prodávaného majetku, ale hodnota pohledávek věřitelů jako celku. Ten, kdo nabídne procentuálně nejvíce, stane se univerzálním sukcesorem dlužníka. Přechází tedy na něj jediným okamžikem práva k věcem dlužníka, proto, aby je získal do držby, mu přísluší držební interdikt.⁴⁰ Odpovídá

⁴⁰ Jedná se o stejnou právní konstrukci, která byla užívána v právu dědickém, ovšem zde se jedná o *successio universalis inter vivos*.

za dluhy dlužníka, ale pouze do výše procenta, které slíbil. Procesně je toto nástupnictví řešeno tak, že jestliže je žalován kupec majetku za dluhy dlužníka, užije se buď žaloby se záměnou subjektů (v intenci formule je uveden dlužník, v kondemnaci již kupec) nebo se užije *actio ficto se herede*, tedy že kupec je dědicem dlužníkovým. V rámci uspokojování věřitelů byly některé pohledávky privilegované – musely být uspokojeny celé – to jsou např. pohledávky fisku, manželky, poručenice vůči poručníkovi, pohledávka nákladů pohřbu.

Distractio bonorum

Původně privilegovaný způsob majetkové exekuce, určený pro senátory. Byly při ní prodávány pouze jednotlivé kusy jejich majetku, aniž by byli věřitelé uváděni do jejich držby a odpadl tak pro senátory velmi nepříjemný účinek *infamie*.

Závěr

Římské exekuční právo nám nabízí možnost sledovat historický vývoj jednoho z nejdůležitějších právních institutů – nejprve vydání dlužníka soukromé pomstě věřitele, který jej může rozsekat na kusy, tak jako to chtěl učinit Shylock Antoniovi v *Kupci benátském*. Je třeba ovšem mít na paměti, že již tento stav je pokrokem ve srovnání s předchozí nekontrolovanou svémocí. Zákon XII desek přináší další úlevu – možnost, že se někdo zaručí za dlužníka, a ten bude moci být propuštěn z vazby věřitele. Dalším pokrokem bylo připuštění možnosti, ještě v době legisakčního řízení, že dlužník odvrátí osobní pomstu věřitele přenecháním celého majetku nebo odpracováním si dluhu, podobně, jako měl tuto možnost při *noxae datio*. V době legisakcí byla však tato možnost zcela závislá na dobré vůli věřitele, a objevujeme tak první náznak spolupráce v jinak kontradiktorním postavení věřitele a dlužníka.

V době psaných formulí má prétor mnohem více možností, než jen přiřknout dlužníka do moci věřitele. Může využít jednak mimořádné prétorské prostředky – jako je například *missio in bona*, které byly v rámci prétorského ediktu užívány při jednotlivých kazuistikách. I zde byla nezbytná spolupráce dlužníka v rámci *actio iudicati*.

Lex Iulia přinesl další možnost: dlužník přenechá celý svůj majetek věřiteli ovšem se souhlasem magistrátu a vyhne se tak *infamii*. Je zajímavé, že tato možnost byla původně poskytována pouze těm, kteří se dostali do dluhů nezaviněně.

A konečně, jako původně privilegovaná forma, přichází možnost uspokojit věřitele prodejem jednotlivých kusů majetku. Jedná se o formu, která maximalizuje

možnost věřitele uspokojit svou pohledávku a zároveň ponechává dlužníkovi možnost zachovat si majetek nutný k další existenci.

Není divu, že právě tato forma exekuce se v průběhu recepcce římského práva osvědčila a tvoří základ současné právní úpravy exekučního práva.

Shrnutí

Článek se zabývá problematikou spolupráce dlužníka a věřitele v průběhu exekučního řízení. Mapuje vývoj exekučního práva od myšlenky vydání dlužníka pomstě věřitele, která byla zakotvena v Zákoně XII desek. Zkoumá způsoby, jakými se dlužník mohl dohodnout s věřitelem na odvrácení osobní exekuce. Popisuje pravomoci praetora v rámci soudního řízení *per formulas* a ukazuje další vývoj, který končí až možností prodeje jednotlivých věcí z majetku dlužníka. Článek ukazuje, že současné exekuční právo má svůj původ v římském právu exekučním a současně, že je recentní exekuční právo vyvrcholením dlouhého vývoje, který má svůj původ v Zákoně XII desek.

Summary

The article deals with the cooperation of the debtor and creditor in the law of the execution. It traces the development of the ideas the law of the executions to subdue the debtor to the creditor's revenge, which was enacted in the Law of the Twelve Tables. It examines the ways in which the debtor could collaborate with the creditor to evade the personal execution, which could lead to the death of the debtors. The article further describes the powers of the praetor in judicial proceedings per formulas and shows further development in the frame of *ius honorarium* that ends up in the possibility of selling individual items from the property of the debtor without any danger of death or serious injury to himself. The paper concludes that the present law of execution has its origins in Roman law and, at the same time, the present legal regulation is the conclusion of the very long historical development that has its origins in the Law of the Twelve Tables.